

Professor Arthur von Oettingeni lahkumine Tartu Ülikoolist 1893. aastal

Jaan Ross

Professor Arthur Joachim von Oettingen (1836–1920). Georg Friedrich Schlateri foto. Tartu Ülikooli Ajaloo Muuseumi fotokogu.

“Lõuna-Aafrikas puudub meie elus sidusus. See väljendub järgneval moel. Koht, kus elan, kannab nime, mida sugugi mitte kõik inimesed ei suuda õigesti hääldada (olgu see Oranjezicht või Qunu) ning mille tähendus on enamiku meie jaoks kaotsi läinud. Paljudel maakondadel, valdadel, linnadel ja tänavatel on varem olnud teised nimed, nii et ühed inimesed eelistavad kasutada eelmist, teised aga üle-eelmist nime; mõned hääldavad seda nime õigesti, mõned inglispäraselt. [– – –] Meie maa ajaloo on inimesed alati võidelnud kellegi poolt või vastu. Pole sellist perioodi, mille vältel mõnd osa inimestest poleks vaenatud või püütud hävitada.”

Antjie Krog. Letter to the sponsor. – Wissenschaftskolleg zu Berlin Jahrbuch 2007/2008. Berlin, 2009, lk. 102.

Juuresolevaga avaldatakse kahe 19. sajandi lõpust pärineva ning Tartu Ülikooli ajaloo seisukohast tähelepanu vääriva dokumendi tõlked vene keelest eesti keelde. Esimene nendest on kiri, mille professor Arthur von Oettingen (1836–1920) kirjutas 5. mail 1893

Venemaa tolaeagsele haridusministrile krahv Ivan Deljanovile. Minister saatis omakorda professor Oettingeni kirja seisukoha võtmiseks Riia õpperingkonna tollasele kuraatorile akadeemik Nikolai Lavrovskile, kellele Tartu Ülikool allus. Teiseks siinkohal publitseeritavaks dokumendiks on akadeemik Lavrovski vastus ministrile 13. juunist 1893, milles ta väljendab oma arvamust professor Oettingeni kirjas tõstatatud probleemide suhtes.

Oettingeni ja Lavrovski kirjades peegelduvad ootamatu kirkusega poliitilised vastuolud, mille keskele Tartu Ülikool 1890. aastate alguses oli sattunud. Need vastuolud on üldiselt tuntud ning seetõttu lugejale pikemat tutvustamist ei vaja. Venemaa keskvalitsus tegi ülemöödunud sajandi lõpus suuri jõupingutusi, et riigiga senisest tugevamini liita nn. Balti provintsid ehk siis Eesti-, Liivi- ja Kura-maa kubermangud.¹ Tartu Ülikooli venestamine oli üks osa sellest protsessist. Nagu see ilmneb ka Oettingeni kirjast, hakati ülikooli õppejõududel nõudma üleminekut saksa õppekeelelt vene keelele. Üldjuhul tuli õppejõududel, kes seda kas ei tahtnud või ei suut-

¹ Vt. nt. kogumikke: Vene impeerium ja Baltikum: venestus, rahvuslus ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses (koost. T. Tannberg ja B. Woodworth). Tartu, 2009 (I) ja 2010 (II).

nud, ülikoolist lahkuda. Vabanevad kohad täideti nooremate venelastest õpetlastega, kellel enamaltjaolt varasemad kokkupuuted Tartu Ülikooliga puudusid.

Oettingeni ja Lavrovski kirju lugedes ei saa jääda märkamata nende mitmes mõttes erinev maailmavaade, mida kummagi kirja autorid tahtmatult väljendavad. Kuigi Oettingen on kirja vormistanud ministrile viimase palvel koostatud õiendina ülikooli füüsika kabineti ja meteoroloogia observatooriumi olukorra ja vajaduste kohta, ei teki mingit kahtlust selles, et kirja kirjutama on autorit ajendanud mure, kas tsaarivõimud lasevad tal pärast 1893. aastat ülikoolis edasi töötada või mitte. Oettingeni pöördumisest paistavad välja mõned baltisaksa patriarhaalset kogukonda iseloomustavad tunnused. Piir isikliku ja ülikoolile kuuluva omandi vahel ei näi selles kogukonnas olevat väga selge. Näiteks mis puutub meteoroloogilistesse vaatlustesse Tartus, siis alustas Oettingen neid talle enesele kuuluvas majas Vallikraavi nõlval, saamata algusaastatel selle eest ülikoolilt mingitki kompensatsiooni.² Teiselt poolt aga soovib Oettingen kirjas ministrile ülikoolil meteoroloogia observatooriumi tarbeks ära osta tema vennale Alexander von Oettingenile kuuluva maja, jättes seejuures oma lähedase perekondliku seotuse maja omanikuga otseselt mainimata. (Mida ei unusta omapoolses kirjas ministrile märkida Riia õpperingkonna kuraator Lavrovski.) Oleks raske uskuda, et tehing praegu aadressil Tiigi tänav 11 asuva majaga võinuks teostumise korral olla Oettingenide

perekonnale kahjulik, mis kokkuvõttes osutab üldiste ja erahuvide segunemisele Oettingeni poolt ministrile tehtud ettepanekus ülikoolil see maja 30 tuhande rubla eest omandada.

Teataval määral võib patriarhaalse ilma-vaate jälgi näha ka Oettingeni kirjast õhkuvast soovis oma tööd Tartus professorina jätkata. Oettingen oli Tartu Ülikoolis töötanud eradotsendina 1863. aastast, erakorralise professorina 1866. aastast ning korralise professorina 1868. aastast alates. Seega oli tal 1893. aastal täitumas 30 aastat pedagoogilise töö staaži ülikoolis, misjärel kehtivast seadusandlusest lähtuvalt pidanuks 57-aastane Oettingen siirduma pensionile.³ Tõsi, ajajätkenduse saamine tööd jätkamiseks professorina, mida taotleti Riia õpperingkonna kuraatori vahendusel haridusministrilt,⁴ kes omakorda võis küsimuse otsustamiseks vajaduse korral pöörduda isevalitseja enese poole, ei olnud Tartu Ülikooli praktikas sugugi ebataluline.⁵ Tavaliselt põhjendati sellist taotlust sobiva uue kandidaadi puudumisega vastava professori kohale. Oettingenil, kes 1893. aastal lisaks füüsika professori kohale töötas Tartus ka mõni aasta tagasi vakantseks jäänud geograafia ja meteoroloogia professorina, oli muidugi alust loota, et minister ei jäta tema vaieldamatuid teeneid korraga kahe korralise professori ametis tähele panemata ja et menetlus loa saamiseks võimudelt pikendada Oettingeni volitusi korralise professorina veel viie aasta võrra (nagu varem oli toimitud) algatatakse ka praegusel puhul. Paraku osutusid hariduspoliitilised eesmärgid Tartu Ülikooli identiteedi ümberkujundamiseks

² Meteoroloogia observatooriumi loo kohta vt.: P. Prüller. Füüsika Tartu Ülikoolis 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi algul. – Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi VII (TRÜ ajaloo komisjoni materjalid; vast. toim. T. Ilomets). Tartu, 1979, lk. 3–35.

³ Hinnangut Oettingenile füüsikuna vt.: P. Prüller. *Op. cit.*, lk. 14–18. Hinnangut Oettingenile muusikateadlasena vt.: M. Humal. Arthur von Oettingeni panus harmooniaõpetuse arengusse. – Teater. Muusika. Kino 2002, nr. 2, lk. 53–63.

⁴ Vastavalt ülikoolide põhimäärusele 1884. aastast „sõltus professori edasine tegevus pärast 25 aasta pikkuse pedagoogilise staaži täitumist täielikult ministri äranägemisest. Pärast 30-aastast teenistust õppeasutuses ei kuulunud professor enam selle koosseisu.” (G. Ščetinina. *Universitety v Rossii i ustav 1884 goda*. Moskva, 1976, lk. 165.)

⁵ Vt. nt. analoogilise olukorra lahendamise kohta hilisema Tartu Ülikooli professori Boriss Sreznevski puhul: J. Ross. Paarist muusika uurimist puudutavast seigast 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses seonduvalt Tartu Ülikooliga. – Tuna 2009, nr. 1, lk. 39–49.

siin ministri jaoks tugevamaks kui mitmekülgse ja staažika professori panus ülikooli arengusse. Siiski ei saa Oettingeni ülikoolist töölt vabastamist 1893. aastal kokkuvõttes pidada vormiliselt ebakorrektselt, olgugi et vabastamise poliitilised motiivid on siin üsna läbinähtavad.

Oettingeni kirjaga võrreldes on Lavrovski kirja stiil ministrile sootuks teistsugune. Nii-sugust stiili saab määratleda kui ametnikule omast, ent Lavrovski poolt rõhutatud objektiivsuse ja Tartu Ülikooli õppejõudude ühtaolise kohtlemise nõue võiks viidata ka kirja autori teatud isiksuseomadustele, mida mõne arvamuse kohaselt sageli vormib tegelemine loodus- ja täppisteadustega. Paradoksaalsel kombel on asi otse vastupidine: Lavrovski on erialalt filoloog, Oettingen – nagu juba korduvalt märgitud – füüsik. Mõistagi on ka Lavrovski taibanud, et Oettingeni pole ministri poole pöörduma ajendanud mitte niivõrd Tartu Ülikooli füüsika kabineti ja meteoroloogia observatooriumi vajadused, kui võrd küsimus kirja saatja edasise töötamise võimalikkusest professorina. Lavrovski hinnang Oettingeni kirjas tõstatatud materiaalsete küsimuste suhtes on ametniku seisukohast ootuspärane. Ta mõnab probleemide olemasolu, kuid rõhutab, et neid saab lahendada vaid ülikooli üldistest huvidest lähtudes, olemasoleva eelarve piirides ning, mis kõige olulisem, Oettingeni kui professori isiku küsimusest sõltumatult. Oettingeni edasise töötamise asjus Tartu Ülikooli professorina võtab Lavrovski ühemõtteliselt negatiivse hoiaku. Peamiseks sellise hoiaku kujundajaks näib olevat Oettingeni keeldumine – viimase vanust arvestades pigem ehk võimatus

– hakata Tartus loenguid pidama vene keeles, ent teatavat rolli näib mängivat ka Oettingeni ja tema vendade tugev poliitiline asend Balti erihuvide kaitsjatena ning lõpuks Lavrovski täiesti mõistetav soovimatus teha üksikutele õppejõududele üldistest kokkulepitud reeglitest erandeid (mis võiksid vallandada oma-moodi ahelreaktsiooni analoogiliste erandite taotlemiseks ka teistele).

Lavrovski kirjas on Oettingeni võimaliku järglasena füüsilise geograafia ja meteoroloogia professori kohal nimetatud Sergei Ivanovitš Savinovi (1865–1942). Viimane Tartusse siiski tööle ei asunud. Hiljem kujunes temast omal alal silmapaistev teadlane. Ta töötas kogu elu Peterburis (Leningradis) asuvas füüsika (hilisema nimetusega geofüüsika) peabservatooriumis, peamiselt selle pealinnast väljas, Pavlovskis asuvas allasutuses, magnetismi ja meteoroloogia observatooriumis.⁶ Tartu Ülikooli füüsilise geograafia ja meteoroloogia professoriks määrati 1894. aastal Savinovi kolleeg füüsika peabservatooriumist Boriss Izmailovitš Sreznevski (1857–1934).⁷

Mis puudutab Oettingeni mantlipärijat Tartu Ülikooli füüsika professorina, siis tegi Lavrovski ministrile ettepaneku määrata kohe pärast Oettingeni lahkumist 25. juunil 1893 sellele kohale Boriss Borisovitš Golitsõn (1862–1916), kuigi ainult erakorralise professori ülesannetes.⁸ Nii ka sündis. Paraku kuigi kauaks Golitsõn Tartusse ei jäänud, vaid lahkus siit umbes poole aasta pärast, kui talle Peterburis pakuti ilmselt ahvatlevamat töökohta.⁹

Ülevaatlikkuse huvides võtame lühidalt kokku Oettingeni Tartu Ülikoolist töölt vabas-

⁶ D. F. Nezdjurov. S. I. Savinov – osnovopoložnik aktinometrii. Leningrad, 1950. Lavrovski kirjast võib jääda mulje, nagu oleks Savinov 1893. aastal veel viibinud Moskvast, kuid tegelikult oli ta juba 1891. aastal tööle asunud Peterburi observatooriumisse (D. Nezdjurov. *Op. cit.*, lk. 6).

⁷ Tartu Ülikooli ajalugu (koost. K. Siilivask), II kd. Tallinn, 1982, lk. 356. Savinov ja Sreznevski olid kolleegidena üsna lähedased. „Oma töödes (Savinov Kaspia merd ning Sreznevski Musta ja Aasovi merd puudutavalt) tulevad nad uudsele järeldusele, et suurem osa (60 protsenti) tormidest neil meredel tekib mitte tsüklonite, vaid antitsüklonite mõjul.” (D. Nezdjurov. *Op. cit.*, lk. 7) Mõningaid tahke Sreznevski tegevusest Tartus olen puudutanud ühes oma varasemas artiklis (J. Ross. *Op. cit.*)

⁸ Venemaa Riiklik Ajalooarhiiv, f. 733, n. 150, s. 948, l. 136–137p (Riia õpperingkonna ülema esildis haridusministrile 29. maist 1983).

⁹ Tartu Ülikooli ajalugu, II kd., lk. 355.

- tamisega seotud sündmuste kronoloogia:
- 14. detsembril 1892 Tartu Ülikooli rektori ettepanek õppejõududele, sh. Oettingenile, hakata loenguid pidama vene keeles;
 - 7. jaanuaril 1893 Oettingeni eitav vastus rektorile selles asjas;
 - 5. mail Oettingeni kiri ministrile küsimusega, kas ta saab oma ametit Tartus edasi pidada (mille minister edastab seisukoha võtmiseks kuraator Lavrovskile Riiga);
 - 13. juunil Lavrovski vastus ministrile, milles ta põhjendab vajadust Oettingeni töölt vabastamiseks ning viimase asendamist Golitsõniga füüsika professori ning Savinoviga meteoroloogia professori ametikohal;
 - 20. juunil küsib minister keisrilt luba Golitsõni määramiseks füüsika professori kohale Tartus¹⁰ (meteoroloogia professori küsimus oli millegipärast nihkunud tagaplaanile);
 - 24. juunil teatab minister keisri nõusolekust Golitsõni määramisega Tartusse;¹¹
 - 25. juunil vabastatakse töölt Oettingen ning määratakse tema asemel Tartu Ülikooli füüsika professoriks Golitsõn.¹²

Mis puutub Oettingeni edasisse elukäiku, siis selle on konsektiivselt esitanud P. Prüller: „Pärast 30-aastast teenistust läks A. Oettingen 25. juunil 1893 erru ja sõitis Leipzigi, kus asus tööle J. Poggendorffi biograafilis-kirjandusliku täppisteaduste sõnaraamatu 3. ja hiljem ka 4. ja 5. köite toimetajana. Ta suri Leipzgis 5. septembril 1920 ja on sinna maetud.”¹³

Lõpetuseks võib märkida, et Oettingeni Tartu Ülikoolist vallandamise kogu loos on näha ilmseid kiirustamise jälgi. Osaliselt on ministrit küsimuse lahendamisega tõttama motiveerinud küll eespool juba nimetatud 30-aastase staaži täitumine Oettingeni pedagoogilises tegevuses. Siiski ei saa jätta tähelepanemata, et nii Golitsõni kui ka Savinovi kandidatuurid ei osutunud kumbki Tartu Ülikooli seisukohast, nagu me tänapäeval ütleksime, jätkusuutlikeks, sest Tartus püsivalt tööle nad ei hakanud. Seega võime teha järelduse, et Venemaa üldriiklikud huvid, mis väljendusid Balti provintside venestamises, kaalusid sel korral (ja ilmselt mitte ainult siis) üles Tartu Ülikooli huvid tagada kvalifitseeritud akadeemilisele personalile tuginedes õppe- ja teadustöö järjepidevus.

*

Saabunud 12. mail 1893, № 2857¹⁴

Teie Hiilgus, armuline härra Ivan Davõdovič [Deljanov]

Möödunud augustis oli mul au anda isiklikult Teie Hiilgusele ülevaade meie ülikooli füüsika ning füüsilise geograafia kateedrite vajaduste kohta. Teie Hiilgus suvatses tol korral väljendada soovi saada selles küsimuses märgukirja. Teie soovist lähtudes luban enesele esitada Teie jaoks hindamiseks oma kaalutlused, seda enam, et käesoleva aasta 17. juunil täitub 30 aastat minu teenistuse algusest [Tartu Ülikoolis]. Kahe praegu minu hoolde usaldatud teadusharu edasise saatuse küsimus on tihedalt seotud vastavate professuuride täitmisega. Pöördudes Teie Hiilguse poole alandliku palvega osutada allolevale märgukirjale mõningast tähelepanu, palun luba selgitada oma isiklikku seisukohta selles küsimuses.

¹⁰ Venemaa Riiklik Ajalooarhiiv, f. 733, n. 150, s. 948, l. 176p.

¹¹ Sealsamas.

¹² P. Prüller. *Op. cit.*, lk. 5.

¹³ Sealsamas.

¹⁴ Venemaa Riiklik Ajalooarhiiv, f. 733, n. 150, s. 948, l. 49–52p.

Õiend Keiserliku Tartu Ülikooli füüsika kabineti ja meteoroloogia observatooriumi vajaduste kohta

Viimase kolmekümne aasta jooksul, mil mul on olnud au juhatada meie ülikooli **füüsika kabinetti**, on kabinet pidevalt uuenenud ja laienenud; just selle aja jooksul on üliõpilastele hakatud korraldama praktikume ning muudetud nende toimumine regulaarseks. Ka viimastel aastatel on algatatud olulisi muudatusi, mille lõpuleviimiseks kulub veel küllalt pikk aeg. See puudutab eriti elektriliste aparatuuride paigaldamist, mis avavad praktikumide läbiviimiseks uue valdkonna ning lihtsustavad märgatavalt näidete esitamist ja katsete läbiviimist loengutes.

Füüsika kabineti laiendamine juurdeehitusega on hädavajalik, kuivõrd:

- (1) olemasoleva ruumi suurus ei ole üliõpilastega praktikumide läbiviimiseks piisav¹⁵
- (2) professoril ei ole kasutada eraldi tuba isiklike eksperimentide korraldamiseks, mistõttu tema uurimistöö võimalused on pärsitud
- (3) kabineti käsutuses pole algusest peale olnud ruumi, mis sobiks uurimistööks optika vallas: naabermajad varjavad valgust, nii et katseid saab teha vaid valgetel suvekuudel. Kõigest sellest olen varem üksikasjalikult informeerinud Tema Ekstsellentsi härra rektorit.

Meteoroloogia observatoorium on minu poolt eraviisiliselt asutatud 1866. aastal; esimesed kolm aastat teostasin vaatlusi isiklikult, kuni 1869. aastal võttis ülikool observatooriumi oma valdusse. 1875. aastal eraldas Haridusministeerium observatooriumi halduskulude katteks vajalikud koosseisulised rahalised vahendid ning lõi eraldi füüsilise geograafia ning ka meteoroloogia ja maakera magnetismi professuuri, mida kuni 1890. aasta lõpuni täitis kadunud professor Weihrauch. Pärast Weihrauchi surma asendan ma teda sellel ametikohal, juhatades ühtlasi ka füüsika kateedrit. Teie Hiilgusele on teada, et kuni viimase ajani kasutas observatoorium oma tööks äärmiselt ebamugavat renditud pinda. Pärast seda, kui kaks aastat tagasi sai mulle teatavaks, et vakantset professuuri pole kavas lähemal ajal täita, olen rakendanud kogu oma jõudu vajalike muudatuste läbiviimiseks observatooriumis. Tänu ülikooli valitsuse toetusele on õnnestunud observatooriumi jaoks leida uued, sobivamad, kuid samuti renditud ruumid. Siiski jääb teha veel palju. Kogu seni tehtud uurimistöö on puudutanud vaid meteoroloogia valdkonda ning alles möödunud aastal võisin alustada maakera magnetismiga seotud oluliste probleemide uurimist. Professor Weihrauch on suurepärase ja silmapaistvate teoreetiliste tööde autor ning tema loengud äratasid omal ajal laialdast huvi, ent nii raske, kui seda ka poleks tunnustada, pole kogu 27 aasta jooksul [ülikoolis maakera magnetismi] uurimisel midagi saavutatud. Vastav aparatuur oli olemas, ent seda polnud kuhugi paigutada. Kirjeldatud puuduse kõrvaldamiseks olen ma härra rektorile esitanud kava, mis ühtlasi aitaks lahendada ka teisi ülikooli ees seisvaid probleeme, ja nimelt: sobiva hinna eest (30 tuhat rubla) omandada seesama hoone, milles praegu paikneb observatoorium. Niisuguse kava teostamiseks vajalikud investeeringud oleks hea leida lähemate aastate jooksul, millele julgen omalt poolt lootuda kas või seepärast, et juba 17 aastat tagasi on ülikool hakanud observatooriumile taotlema sobivat hoonet ning ministeerium on omalt poolt sellele taotlusele väljendanud toetust.

Kõne all oleva hoone soetamine tooks järgmist kasu:

- (1) ülikooli [pea]hoones vabaneks kolm suurt ruumi, milles praegu paiknevad meteoroloogia kabinetti koos raamatukoguga ning mis võiksid minna mineraloogia ja geoloogia kabineti kasutusse, kes selliseid ruume vajaks
- (2) magnetismi uurimiseks vajaliku aparatuuri saaks üles seada ning aega kaotamata asuda sel alal uurimistööd tegema

¹⁵ Füüsika kabineti paiknemise kohta peahoones vt.: P. Prüller. *Op. cit.*, lk. 8–9.

(3) tulevase meteoroloogia professori jaoks saaks kõne all oleva hoone teisel korrusel sisse seada sobiva korteri, mis teaduse edendamise seisukohalt oleks kindlasti vajalik – meteoroloogia professori puhul võrreldes füüsika professoriga oleks selline privileeg õigustatud, kuivõrd vaatlused nõuavad esimese kohalolekut observatooriumis mitte ainult päeval, vaid ka öösel.

Minu arvamust mööda tuleks kohe asuda ulatusliku töö kallale maa magnetismi määramiseks Tartu ümbruses. Maa magnetismi uurimine tuleks korraldada nii, et iga ülikooli hooleks jääks uurimistöö ülikooli vahetus läheduses. Sellisest tööst saaksid osa võtta meteoroloogia professorid koos oma üliõpilastega pikema aja jooksul, mis võimaldaks töö lõpule viia. Nii nagu meie meteoroloogia observatoorium allub füüsika peobservatooriumi juhenditele, võiks uurimistöö magnetismi alal toimuda viimasena nimetatud observatooriumi ning samuti Keiserliku Vene Geograafia Seltsi tegevusega seoses.

Poleks minu poolt siiras jätta tunnistamata, et mu enese osavõtt käesolevas õiendis kirjeldatud ülesannete lahendamisest oleks mulle vägagi meeltmööda. Sama kirglikult, kui olen hoolitsenud minu jaoks olulise füüsika kabineti [tegevuse korraldamise] eest, võtan ma südamesse magnetismi ja meteoroloogia observatooriumi arendamise küsimust. Mul puudub mistahes teadmine selle kohta, kas ministeeriumil on kavatsus edaspidi näha mind mõnel nendest kahest professori kohast, mida ma praegu täidan. See teadmatus rõhub mind ning ei võimalda asuda ulatuslikumate teaduslike tööde kallale. Annan enesele igati aru, et praegusel juhul sõltub [minu] isikut puudutava küsimuse lahendamine tihedalt keele küsimusest. 14. detsembril 1892 pöördus härra rektor Riia õpperingkonna kuraatori ülesandel meie poole järelepärimisega, kas meil oleks võimalik, ja kui, siis mis ajast alates, hakata pidama loenguid vene keeles. Söandan Teie Hiilgusele esitada oma vastuse [rektorile] 7. jaanuarist 1893: „Vastuseks ringkirjale 14. detsembrist 1892 on mul au Teie Ekstsellentsile teatada, et oma veendumuse kohaselt ei ole ma võimeline lugema mulle usaldatud kursusi vene keeles, ilma et sealjuures kannataksid teaduse huvid ja minu kohustused Keiserliku Tartu Ülikooli ees.” Lisaks olen Tema Ekstsellentsile härra rektorile suuliselt teatanud oma valmisolekust esitada iga loengu lõpus lühike kokkuvõtte loengu sisust vene keeles ning, enamgi veel, teha loengud kirjalikult kättesaadavaks vene keeles, nii et üliõpilased saaksid riiklikule komisjonile sooritada eksameid vene keeles. Ainus, mida palun, on lubada mul, kui nimetatud lühike sisukokkuvõtte välja arvata, jätkata õpetamist saksa keeles.

Kogu oma professorina töötamise aja jooksul olen venelastest üliõpilastel alati lubanud sooritada eksameid vene keeles, mis, nagu ka muud korduvalt ilmnenu asjaolud, annavad tunnistust minu vajalikul määral austavast suhtumisest riigikeelde. Just sel põhjusel ei pea ma end suuteliseks hakata loenguid täies mahus pidama vene keeles. Leian, et õppejõu jaoks on veatu hääldus ning [õppe]keele täielik valdamine hädavajalik, mida minu vanuses pole võimalik saavutada ilma teaduslikku tegevust kahjustamata. [Oma kirja] lõpetuseks pöördun Teie Hiilguse poole alandlikema palvega mitte jätta mulle teatamata, kas mul on ka edaspidi võimalik töötada [Tartu Ülikoolis], sest vastasel korral tuleb mul õigeaegselt hakata otsima uut tegevust. Kuid eriti palun Teie Hiilgust mitte keelduda füüsika kabineti laiendamisele ning magnetismi ja meteoroloogia observatooriumi hoone soetamisele samasuguse tähelepanu ja toetuse omistamisest, mida Teie Hiilgus alati on osutanud teaduse vajadustele.

Sügava lugupidamise tundega
Teie Hiilguse alandlik teener
Arthur von Oettingen

Tartus, 5. mail 1893. a.

Käesolev palvekiri saadetakse Tema Hiilguse hr. ministri käsul seisukoha võtmiseks edasi hr. Riia õpperingkonna kuraatorile ([ministeeriumi] asedirektori ja asjaajaja allkirjad, 14. mai 1893, № 8692)

*

Haridusministrile, 13. juunil 1893. a. Riias, № 3694¹⁶

Vaadanud läbi mulle seisukoha võtmiseks käesoleva aasta 14. mail saadetud Keiserliku Tartu Ülikooli professori Arthur **von Oettingeni** märgukirja ning ülikooli rektorilt saadud teadete põhjal on mul au Teie Hiilgusele nimetatud märgukirja sisu kohta esitada järgmised kaalutlused.

Märgukirja esimeses jaos „Õiend Keiserliku Tartu Ülikooli füüsika kabineti ja meteoroloogia observatooriumi vajaduste kohta” esitatu tuleb tunnistada nimetatud kabineti tegelikule olukorrale vastavaks. Füüsika kabinet vajab ühel või teisel moel tõepoolest laiendamist, nagu ka selle kabineti kohal paiknev veelgi kitsamates tingimustes tegutsev keemia laboratoorium. Professor Oettingeni poolt välja pakutud juurdeehitus tuleb kahe mainitud üksuse huvides varem või hiljem kindlasti rajada, mida ka rektor oma seletuskirjas „Venemaa ülikoolide üldise põhikirja ja koosseisude” eelnõu aruteluga seoses on märkinud. Samuti ei saa eitada, et meteoroloogia observatoorium vajab ruume ülikoolile kuuluvas ja mitte renditud hoones nagu praegu. Ent kas selleks sobib professor Oettingeni poolt soovitatud ja tema vennale, Alexander von Oettingenile kuuluv võrdlemisi pentsikult ehitatud maja, mis ülikooli arhitekti hinnangu kohaselt ei jäta kuigi soliidset ega praktilist muljet, on omaette küsimus, millele ei saa vastata, enne kui asjatundjatest koosnev komisjon on maja üle vaadanud.

Üldiselt tundub mulle, et füüsika ja meteoroloogia kateedrite vajadusi tuleb hinnata ja rahuldada lähtudes eeskätt ülikooli üldistest vajadustest ning selleks ette nähtud eelarve piirides. Igal juhul ei tohiks füüsika kabineti juurdeehituse või meteoroloogia observatooriumile maja omandamise küsimusi siduda professor Oettingeni jäämisega teenistusse või teenistusest lahkumisega, nagu seda, olgugi kaudselt, märgukirjas tehakse.

Mis puutub professor Oettingeni plaanidesse hakata laiemalt uurima elektri, optika ja maakera magnetismiga seotud küsimusi, siis tehtud ettepanekud on iseenesest mõistlikud, kuid vaevalt et ellu viidavad ülikooli praeguste piiratud eelarveliste ressursside juures. Samuti pole need ettepanekud tihedalt seotud juba nimetatud konkreetset isikut puudutavate küsimustega.

Mis seda isiklikku küsimust puudutab ning millele on pühendatud professor Oettingeni kirja teine jagu, siis arvestades tema poolt 7. jaanuaril k. a. tehtud kirjalikku avaldust, mida tsiteeritakse ka Teie Hiilgusele saadetud märgukirjas ja mille sisuks on osutamine võimatusele hakata õpetama vene keeles, siis tundub mulle, et professor Oettingeni jätkamine Tartu Ülikooli teenistuses poleks kooskõlas ei seniste pretsedentide ega ka valitsuse poolt kavandatud plaaniga Tartu Ülikooli kiireimas korras ümberkujundamiseks Saksa asutusest Vene asutuseks. Kui viimase 3–4 aasta jooksul on kas erru saadetud või mittekoosseisulisteks arvatud mitmed siinsetest vene keeles õpetama hakkamisest keeldunud professorite hulgast, näiteks Rohland,¹⁷ C. Schmidt,¹⁸ Lemberg,¹⁹ teised aga on ametisse jäetud vaid vene õppekeelele ülemineku tingimusel, näiteks professorid Körber²⁰ ja Schwartz,²¹ kui juba praegu on samal põhjusel vallandamist ootamas professor Erdmann,²² dotsent

¹⁶ Venemaa Riiklik Ajalooarhiiv, f. 733, n. 150, s. 948, l. 150–152p.

¹⁷ Woldemar Eduard Rohland töötas karistusõiguse erakorralise professorina 1878–1892. Vt.: Deutschbaltisches biographisches Lexicon 1710–1960. Wedemark, 1998, lk. 639.

¹⁸ Carl Ernst Heinrich Schmidt töötas keemiaprofessorina 1852–1892. Vt.: Tartu Ülikooli ajalugu, II kd., lk. 224.

¹⁹ Johann Theodor Lemberg töötas mineraloogiaprofessorina 1889–1891. *Op. cit.*, lk. 198.

²⁰ Bernhard Eduard Otto Körber juhatas riikliku meditsiini kateedrit 1879–1895. *Op. cit.*, lk. 249.

²¹ Peter Carl Ludwig Schwartz töötas astronoomiaprofessorina 1872–1894. *Op. cit.*, lk. 212.

²² Carl Eduard Erdmann töötas Balti provintsiaalõiguse professorina 1873–1893. Vt.: Deutschbaltisches biographisches Lexicon 1710–1960, lk. 197.

W. Masing²³ jt., siis tundub ebajärjekindel teha kehtivast korrast erandit ainult professor Oettingeni suhtes. Eitamata tema teaduslikke teeneid ning kogemust õppejõuna, olen ma samas kindlalt veendunud, et ta ei seisa nimetatud aspektides kõrgemal teistest Tartu Ülikooli õppejõududest, kes pärast ette nähtud tööstaaži täitumist on vene keele puuduliku oskuse tõttu ülikoolist vabastatud. Mis puutub rahvusküsimusse, siis siin on professor Oettingenil nagu ka tema vendadel [ühiskonnas] silmapaistev asend ning teda peetakse ülikooli ringkondades balti rühmituse liidrite hulka kuuluvaks.

Professor Oettingeni poolt välja pakutud kompromiss riigi- ja saksa keele [kasutuse] osas, kui silmas pidada tema võimalikku ametisse jätmist – et loeng peetaks saksa keeles, millele järgneks riigikeelne kokkuvõte, üliõpilased varustatakse loengu venekeelse tekstiga ning neil võimaldataks sooritada eksameid vene keeles –, tundub mulle mitmes mõttes sobimatuna. Kui vene rahvusest üliõpilastel tekib võimalus loengu sisust aru saada alles selle lõpus, siis kuidas oleks neil võimalik jälgida loengu jooksul sooritatavaid katseid? Mis puutub eksamitesse, siis arstiteaduskonna dekaan on rektorit juba informeerinud probleemidest, mis professor Oettingenil tekivad sellise eksamite sooritamise korra puhul: üliõpilased ei saa aru õppejõu küsimustest, õppejõud seevastu ei saa aru üliõpilaste vastustest. Kõigele lisaks on riigikeele autoriteet õppetöös tagatud vaid siis, kui nimetatud keelel on auditooriumis kõrgeim staatus, mitte aga sellest järgmine või isegi kõige madalam.

Loodusteaduste tase Venemaal on juba alates Lomonossovist võrdlemisi hea. Keegi ei saaks väita, nagu oleks professor Oettingen teaduslikus mõttes asendamatu, kui valida on vene rahvusest füüsikute ja meteoroloogide hulgas. Üks meie silmapaistvamaid noorema põlve uurijaid, vürst Golitsõn, on juba väljendanud oma valmisolekut täita füüsika professori ameti Tartu Ülikoolis, juhul kui talle vastav ettepanek tehakse, mida olen Teie Hiilgusele teatanud käesoleva aasta 29. mail (№ 3509). Sobivaid isikuid leidub ka meteoroloogia kateedri juhataja kohale. Üheks nende seast on Peterburi füüsika peaabsturooriumi professor Vojeikovi poolt soovitatud kandidaat **Savinov** Moskva Ülikoolist, kellega kirjavahetus selles küsimuses pole praeguseks veel lõppenud.

Niisiis ei leidu minu veendumuse kohaselt piisavat alust teha professor Oettingenile erandit üldisest reeglist, mida rakendatakse juba mitme aasta jooksul ning mille kohaselt edaspidi kinnitatakse ametisse vaid neid professoreid, kes ilma viivitusega kohustuvad üle minema vene õppekeelele. Veelgi enam, niisuguse erandi tegemisega loodaks pretседent, millel tulevikus võiks olla kahjulikud tagajärjed, kuivõrd nii viidaks üksikisiku tasandile see, mida tuleb ühtemoodi ja objektiivsetel alustel rakendada kõikide suhtes.

Professor Oettingeni märgukiri tagastatakse juuresolevaga.

[Riia õpperingkonna] kuraator professor N. Lavrovski

Jaan Ross

(1957)

Lõpetanud praeguse Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia muusikateaduse erialal (1980). 1988. a. kaitses kandidaadiväitekirja muusikateaduse alal ning 1992. a. doktoriväitekirja psühholoogia alal. 1980–1996 töötas praeguses Eesti Keele Instituudis, 1996 valiti ta TÜ filosoofiateaduskonna korraliseks professoriks, 1995 EMTA professoriks ning 2003 Eesti Teaduste Akadeemia liikmeks. Jaan Ross on ligi 150 publikatsiooni autor. Kõrvuti teadusliku uurimistöega on ta eesti keelde tõlkinud kaasaegset vene ilukirjandust.

²³ Johann Woldemar Masing oli saksa ja üldise kirjanduse dotsent 1867-1893. Vt.: Tartu Ülikooli ajalugu, II kd., lk. 181.